

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ СУАДНОСІНЫ ЛЕКСЕМ У ТЭРМІНАЛАГІЧНЫМ ПОЛІ “КУЛЬТУРАЛОГІЯ”

Прырода і спецыфіка тэрміна – сфера, якая даўно і шырока даследуецца, аднак і дагэтуль не мае адзінага азначэння. Пагаджаючыся з агульнапрынятым палажэннем аб уключэнні ў азначэнне тэрміна ў якасці істотных яго асаблівасцей такіх прымет як сцісласць, адназначнасць, дакладнасць, сістэмная абумоўленасць, стылістычная нейтральнасць, патрэба ў дакладнай дэфініцыі (у адрозненне ад свабоднага тлумачэння нетэрміналагічных адзінак) і г.д., варта адзначыць, што пры ўсіх сваіх спецыфічных рысах тэрміны ўсё ж з’яўляюцца элементамі лексічнай сістэмы мовы і ў цэлым падпарадкоўваюцца яе законам. Пры аналізе сістэмнасці лексікі тэрміналогія звычайна выключаецца з поля зроку, мы ж звернем увагу менавіта на сістэмныя ўзаемаадносінны ўнутры тэрміналагічнага поля “культуралогія”.

Поле – своеасаблівая сфера існавання тэрміна, пэўным чынам акрэсленая і абмежаваная ад вонкавых пранікненняў, унутры якой ён суаднесены з тымі ці іншымі паняццямі адпаведнай галіны ведаў, валодае ўсімі характэрнымі прыкметамі, набывае максімальную дакладнасць і адназначнасць, спалучаецца з пэўным колам іншых тэрмінаў данай навукі. Поле мае экстралінгвістычную накіраванасць, у адпаведнасці з якой арганізуюцца моўныя сродкі выражэння, і пры гэтым унутры тэрміналагічнага поля назіраецца выразная лінгвістычная ўпарадкаванасць элементаў. Такім чынам, разуменне поля цесна звязана з паняццямі сістэмы і структуры.

Сістэма – цэласны аб’ект, які складаецца з элементаў, што знаходзяцца ў пэўных узаемаадносінах. Неад’емныя рысы сістэмы – цэласнасць і дыскрэтнасць – прадугледжваюць наяўнасць структуры – унутранай арганізацыі цэлага, схемы ўстойлівых узаемасувязей, адносін паміж элементамі сістэмы. Пры ўсёй разнастайнасці і яшчэ не поўнай вывучанасці структурных адносін паміж элементамі лексічнай сістэмы мовы самымі універсальнымі відамі адносін большасць даследчыкаў прызнае парадыгматычныя (асацыятыўныя) (унутрыкласавыя адносінны паміж адзінкамі аднаго класа, заканамернасці чаргавання), сінтагматычныя (здольнасць элементаў спалучацца між сабой ў лінейнай паслядоўнасці), дэрывацыйныя (эпідыгматычныя) (могуць інтэрпрэтавацца як матываванасць). Нас найперш будуць цікавіць парадыгматычныя сувязі як найбольш мнагапланавыя і глыбокія ў структуры сістэмы. Разгледзім асноўныя лексіка-семантычныя катэгорыі сінаніміі, антаніміі, параніміі, полісеміі, аманіміі, гіпаніміі, адзначыўшы яшчэ раз сам факт наяўнасці падобных працэсаў у тэрміналогіі ўвогуле і прасякнутасці тэрміналагічнага поля “культуралогія” вядомымі тыпамі лексіка-семантычных адносін.

Узаемазамяняльныя на адным семантычным узроўні, словы становяцца проціпастаўленымі на іншых; крайнімі, гранічнымі выпадкамі падобнай узаемазамяняльнасці і проціпастаўленасці з’яўляюцца з’явы сінаніміі і антаніміі. Спецыфіку сінаніміі ў культуралагічнай тэрміналогіі прадвызначае адносная маладосць самой навукі (з сяр. ХХ ст.) і адпаведна

нераспрацаванасць у належнай ступені, неўпарадкаванасць паняційна-катэгарыяльнага апарату гэтай галіны ведаў. Тут найперш назіраюцца лексічныя дублеты: з класічнай для навуковай тэрміналогіі апазіцыяй “уласнамоўнае-запазычанае слова” (*Адраджэнне – Рэнесанс, мас-медыя – сродкі масавай інфармацыі, філасофія прыроды – натурфіласофія, экасістэма – біягеацэноз, народ – этнічная супольнасць – этнас*) або толькі з запазычанымі ці толькі ўласнымі найменнямі, што выклікана разнабоям у падыходах як да сутнасці самой навукі (складанай дысцыпліны з мноствам галін, напрамкаў, канцэпцый, школ), так і да асноўных яе паняццяў (*культуралогія – культурная антрапалогія – этналогія*). Падобныя адзінкі з цягам часу могуць дыферэнцыраваць семантыку, звужаць-пашыраць аб’ём значэння і станавіцца семантычнымі (ідэаграфічнымі) сінонімамі (*публічна – усенародна*). Пры адсутнасці ў тэрміна стылістычнай афарбоўкі стылістычных і семантыка-стылістычных сінонімаў фактычна не назіраецца.

Адметнасць з’явы антаніміі сярод культуралагічных тэрмінаў зноў-такі вынікае са спецыфікі самой навукі, прасякнутага бінарнымі, эквіпалярнымі катэгорыямі, што выліваецца ў значную колькасць камплементарных антонімаў (*жыццё – смерць, верх – ніз, мір – вайна, монацэнтрызм – поліцэнтрызм, матэрыяльнае – духоўнае*). Большасць антонімаў традыцыйна выражае процілеглую накіраванасць дзеянняў, прымет, уласцівасцяў (*развіццё – заняпад, раззбраенне – узбраенне, аналізаваць – сінтэзаваць, Усход – Захад, дэдуктыўны – індуктыўны*). Сустракаюцца і градуальныя апазіцыі (*аморфнасць – застой – кульмінацыя культуры, нейтральная – абарончая – наступальная дактрына*). Па марфалагічнай структуры пераважаюць рознакарэнныя антонімы (*традыцыйная – альтэрнатыўная, масавая – элітарная культуры, інтэграцыя – дыферэнцыяцыя, калектыўнае неўсвядомленае – калектыўная свядомасць, апрыёры – апастэрыёры, эвалюцыянізм – дыфузіянізм*), аднак шырока прадстаўлены і аднакарэнныя, пераважна запазычаныя з класічных моў (*сацыяльны – асацыяльны, монатэізм – політэізм, асацыяцыя – дысацыяцыя, эвалюцыя – рэвалюцыя, асіміляцыя – дысіміляцыя*). Сустракаецца і энантыясемія (унутрыслоўная антанімія) (*асіміляваць – і прыпадабняць сабе, і засвойваць самому*).

У лексічнай сістэме мовы вельмі істотным з’яўляецца строгае размежаванне з’яў аманіміі і полісеміі, што выклікае цяжкасці пры ўзнікненні аманіміі ў выніку лексіка-семантычнага вар’іравання мнагазначных слоў, вытокі якога ў распадзе полісеміі (*культурнае кола – кола зносін – кола аўтамабіля, культурна-гістарычная школа – сярэдняя школа; культура матэрыяльная, вытворчасці, кармавая, чалавека*). На тэрміналагічным узроўні гэтая праблема ўскладняецца т.зв. міжгаліновай аманіміяй, калі мнагазначнае слова цалкам ці некалькімі значэннямі выходзіць за межы сваёй навуковай дысцыпліны ў тэрмінасістэму іншай галіны ведаў (з дыферэнцыяцыяй значэння) або дэтэрміналагізуецца пры пераходзе з тэрміналогіі ў агульную лексіку (*музыка як від мастацтва і яго творы, выкананне гэтых твораў, прыемнае для слыху гучанне; класічны – антычны, у дачыненні да класіцызму, створаны класікам, звязаны з вывучэннем антычных моў і літаратуры*). Другі аспект – спецыфічная мнагазначнасць навуковых тэрмінаў у выніку ўдакладнення зместу

некаторых з іх пры развіцці пэўнай навукі, калі мяняецца дэфініцыя тэрміна пры захаванні самой тэрмінамінацыі (*сутнасць катэгорый*).

У сістэме культуралагічнай тэрміналогіі назіраецца і з'ява параніміі. Прычым прысутнічаюць паронімы як у вузкім значэнні (такія пераважаюць) (утвораныя ад аднаго кораня) (*пазітывізм – пазітыўнасць, матэрыялістычны – матэрыяльны, культурны – культуралагічны, гуманнасць – гуманізм, лакалізаваны – лакальны, нацыянальны – нацыяналістычны, этнанімія – этнаніміка*), так і ў шырокім (выключна гукавое падабенства) (*дыскрымінацыя – дыскрэдытацыя, дыялектычны – дыялагічны*).

Як праяўленне іерархічнай сістэмы класаў лексічных адзінак у тэрміналагічным полі “культуралогія” шырока прадстаўлены гіпанімічныя (рода-відавныя) сэнсавыя адносіны, каторыя ўяўляюцца нам аднымі з самых фундаментальных парадыгматычных сэнсавых адносін, з дапамогай якіх структурыравана лексічная сістэма ўвогуле і культуралагічная тэрміналогія ў прыватнасці (*феномены культуры: мастацтва, рэлігія, навука, мараль, права, філасофія...; культурныя універсаліі: сям'я, мова, адукацыя, святы, звычай, рытуалы, музыка, лічба, асабовае імя, этыкет, танцы, узроставае градацыя...; культура: духоўная, матэрыяльная...*). Гэтыя адносіны з'яўляюцца своеасаблівымі комплекснымі ўтварэннямі, якія пранізваюць скрозь усю тэрміналагічную сістэму культуралогіі, арганізуюць яе каркас праз транзітыўнасць (не толькі прамую, але і апасродкаваную падпарадкаванасць ніжэйшага па ступені абагульненасці паняцця вышэйшаму праз прамежкавыя паняцці) (*культура – духоўная культура – мастацтва – музыка – сімфанічная музыка – сюіта...; ...рэлігія – монатэістычная рэлігія – хрысціянства – праваслаўе – патрыярхат – экзархат – брацтва...*). Культуралагічная тэрміналогія – строга ўпарадкаваная адкрытая сістэма з інтэнсіўна запоўненымі пазіцыямі ядра і адкрытым пытаннем перыферыі.

Такім чынам, беларускай культуралагічнай тэрміналогіі ўласцівы, пры пэўнай спецыфіцы, лексіка-семантычныя суадносіны лексем, што існуюць у агульнаўжывальнай лексіцы беларускай мовы. Аднак трэба заўважыць, што ў ідэале у тэрміналагічнай сістэме адпаведнасць знака і абазначаемага павінна быць адназначнай. Таму неабходна адрозніваць аб'ектыўную абумоўленасць семантычных працэсаў сінаніміі, аманіміі, полісеміі ў сферы функцыяніравання тэрміналогіі (спецыяльная літаратура) у працэсе яе развіцця ад непажаданасці і рэдкасці падобных з'яў у сферы фіксацыі (лексікаграфічныя адзінкі), якая павінна адлюстроўваць найбольш устойлівыя, абгрунтаваныя і адназначныя тэрміны.